

s. 56-59 i Tiden, nr 2/2020

Lärdomar av 1900-talskrisen

Det kommer att uppstå ett före och ett efter corona. Med vilka glasögon kommer samtiden att ses? Hur kommer coronakrisen att förstås? Sverker Gustavsson höjer blicken, sätter coronakrisen i en kontext och menar att det finns tre lärdomar vänstern måste ha med sig från de senaste hundra åren.

Ytligt betraktad hör coronakrisen till samma kategori av påfrestningar med oviss utgång som oljekrisen, nittiotalskrisen och finanskrisen. Minnet av dessa tidigare anspänningar kom med tiden att förflyktigas. Så blir det förmodligen inte den här gången.

Krig, miljökatastrofer och nya farsoter kan förvisso tillkomma. Hågkomsten av oro, ensamhet och villrådighet under ett antal veckor, månader och år i början av 2020-talet kommer ändå att dröja sig kvar. Man kommer att tala om ett ”före” och ett ”efter” coronakrisen. Den vändning som visar sig ha inträffat kommer att hänföras till vilka intressen som efter krisen tog överhanden.

Vill vi tolka coronakrisen bör vi lyfta blicken. En bättre jämförelse är vad jag vill kalla 1900-talskrisen. Uttrycket avser hela perioden från det demokratiska genombrottet. Under dessa hundra år har det rått stor ovisshet om rätta sättet att förena kapitalism, demokrati och nationalism. Försöket att få demokratin att fortleva skärper blicken för det väsentliga.

Kriserna på sjuttioalet, nittioalet och för tio års sedan präglades av ett allmänt hållet intresse av återgång till situationen före krisen. Om coronakrisen gäller att det från olika utgångspunkter manas till uppbrott från den etablerade samhällsmodellen.

Med 1900-talskrisen som bakgrund betyder uppbrott ett annat sätt att förena kapitalism, demokrati och nationalism. Vad man säger sig vilja bryta upp från är en av omständigheterna påtvingad kompromiss.

Krafterna till höger önskar ytterligare frisläppta marknader. Situationen anses kräva lägre skatter och ett mer effektivt motverkande av facklig organisering. Inslaget av politisk liberalism i form av föreningsfrihet, yttrandefrihet och strejkrätt bör mindre än hittills få inverka på det ”naturliga” sättet att fastställa löner och arbetsvillkor.

Orsaken till den politiska odugligheten i västvärlden anses vara att intressen av skilda slag får göra sig gällande i namn av pluralism och det som åstadkoms skapas genom kompromisser i namn av reformism.

På den punkten är tongångarna i Peking, Moskva, Budapest, Ankara, New Delhi, Brasilia och Washington i dag märkvärdigt likalydande. Slående är också hur den svenska coronastrategin internationellt angrips för att våra myndigheter alltför mycket litar på medborgarna.

Demokrati, välfärdsstat, oberoende media, rättsstat och kollektiv självreglering av löner och arbetsvillkor är inga för evigt givna landvinningar. Den globala uppvärmningen och en forcerad robotisering grundad på artificiell intelligens utnyttjas som förevändningar för att kunna reducera inslagen av politisk liberalism. Över hela världen svärmas för diktatur och populism med spetsen riktad mot pluralism och reformism. Av spegelbilden framgår tydligt vad socialdemokrater och socialliberaler har att försvara och vidareutveckla.

Konflikten mellan nationalism och internationalism är demokratins andra huvuddimension. Intagna positioner sammanfaller där inte med motsättningen mellan höger och vänster, som är den första huvuddimensionen. Vertikalt gäller striden vilken grad av internationalism, som bäst motverkar respektive säkerställer pluralism och reformism på det nationella planet. Också om detta råder starkt delade meningar.

Starka röster från såväl höger som vänster önskar mer överstatlighet och mindre makt för enskilda länder. Lika artikulerade röster från båda håll talar för att behålla mera makt nationellt för att därigenom effektivare kunna främja den egna politiska inriktningen i termer av höger och vänster.

Problemet är att var och en av dessa fyra ytterligheter – höger, vänster, nationalism och internationalism – hävdas polariserat. För att något alls ska kunna åstadkommas behöver de korsvisa motsättningarna politiskt bearbetas. Om något, är detta sensmoralen av 1900-talskrisen. Konsten att få något gjort, trots starkt delade meningar, är vad som har sysselsatt pluralister och reformister alltsedan det demokratiska genombrottet.

Mats Lindberg beskriver i sin artikel ”Ideologisk hegemoni eller pluralistisk idéstrid?” (Tiden, nr 4/2019) skillnaden mellan att företräda ett intresse bland flera andra och att ensam hävda vad man anser vara det enda rätta. På några få sidor sammanfattar han där vad jag menar vara 1900-talets politiska huvudmotsättning.

Det räcker inte att mana till uppbrott med bara det egna intresset och den egna politiken för ögonen, menar han. Reformister och pluralister polemiserar mot allt tänkande i termer av alternativlöshet och politisk fundamentalism.

Socialdemokratin och socialliberalismen har historiskt haft spetsen riktad inte bara mot en renodlat ekonomisk liberalism utan också mot andra auktoritära förhållningssätt. Gemensamt för dem alla är att de framhäver betydelsen av alternativlöshet och att samhället ”egentligen” inte går att forma till något annat än vad som är ”naturligt”.

Tilltron till idén om politisk bearbetning gjorde sig starkast gällande mellan 1930 och 1980. Demokrati, välfärd och kollektiv självreglering på arbetsmarknaden etablerades som

arrangemang för att på en gång tygla och dra fördel av marknadskrafterna. Kombinationen av pluralism och reformism troddes kunna bidra till att utjämna de risker och sociala skillnader, som en renodlad marknadsfundamentalism medförde.

Det socialdemokratiska och socialliberala förhållningssättet följdes kring 1980 av en omkastad grundinställning. Nu var det helt plötsligt marknaden och inte demokratin som antogs vara bästa sättet för att bearbeta målkonflikter och motstående intressen.

Demokratin började framställas som problemet snarare än lösningen. Detta omkastade tankemönster och förhållningssätt är vad Jenny Andersson beskriver i sin samtidshistoriskt klagörande artikel ”Drivkrafterna bakom nyliberaliseringen kom från många olika håll” i tidskriften Respons, nr 1/2020.

Hennes uttryck nyliberalisering betecknar vad som på amerikansk (och därmed indirekt också på europeisk och nordisk) botten började göra sig starkt gällande för fyrtio år sedan. Politiskt handlar det om en form revanschism riktad mot idéerna om blandekonomi och välfärdsstat. Det man vänder sig emot är att i Franklin Roosevelts, John F. Kennedys och Lyndon B. Johnsons efterföljd låta ”liberal” vara liktydigt med en socialliberal och socialdemokratisk huvudtendens.

Ordet bör enligt de nyliberala teoretikerna, liksom under 1800-talet, ”på nytt” reserveras för renlärig marknadsliberalism. Stabiliseringspolitik, välfärdsolitik och en positiv inställning till facklig organisering och kollektiv självreglering bör inte förekomma och än mindre kallas liberalism.

Marknaderna och särskilt då finansmarknaderna bör ha maximalt utrymme och detta är viktigare än full sysselsättning. Dessutom önskar de privatisera och ekonomistyra så stora delar som möjligt av vad stater, regioner och kommuner bedriver och administrerar.

Coronakrisen påminner om vad kombinationen av pluralism och reformism har och inte har åstadkommit sedan det demokratiska genombrottet. Påfallande är hur den sociala skiktningen fortlever. Så förhåller det sig trots gjorda landvinningar i form av stark arbetsrätt och social försäkring samt utbildning, vård och omsorg efter behov i stället för efter betalningsförmåga.

Under krisen ser vi tydligt hur det går att leva på kapitalavkastning utan att arbeta eller ha arbetat. Vi ser vilka som bekvämt kan arbeta hemifrån. Vi ser vilka som visserligen har månadslön men som måste utsätta sig för smittrisker i kollektivtrafiken och på sina arbetsplatser. Vi ser vilka som utnyttjas i den så kallade gig-ekonomin respektive vilka som är arbets- och papperslösa.

Vi ser också hur högerkrafterna, så långt det går och enligt ett fördemokratiskt mönster, kräver ödmjukhet och eftergivenhet. Medborgare och löntagare förutsätts utan knot vilja kompensera de privata ägarna med hundratals miljarder för deras bristande förutseende. När det verkligen gäller hörs inga marknadsröster, som beskriver kapitalism som risktagande.

Innebörden av synpunkterna från höger är att medborgarna bör vara öppna för att helt eller delvis bli fråntagna det slags rättigheter – allmän rösträtt, föreningsfrihet, strejkrätt, förhandlingsrätt, trygghet vid inkomstbortfall – som det har tagit mer än hundra år att erövra.

Uppgiften för socialdemokratiskt och socialliberalt sinnade partier blir därmed att ta fasta på vad som finns att lära av 1900-talskrisen. Särskilt är det tre lärdomar, som vänstern i bred mening inte bör försumma att erinra sig inför vad coronakrisen aktualiserar.

Den första lärdomen gäller skillnaden mellan det slags liberalism som är ekonomisk och den som är politisk. Benämningen liberalism i singularis vilseleder. Den talande låter sig då fångas i den av nyliberalismen gillrade fällan – att liberalism enbart ska betyda fundamentalistisk ekonomisk marknadsliberalism.

En nyliberal menar att politisk bearbetning är något som i praktiken inte fungerar. För en socialliberal i John Stuart Mills efterföljd förhåller det sig tvärtom. Medborgaren växer med uppgiften. En socialliberal av klassiskt märke har mer gemensamt med en socialdemokrat än med en marknadsfundamentalist av det manchesterliberala slaget.

Våra dagars erfarenheter av Kina blyxtbelyser hur det slags liberalism som är uteslutande ekonomisk kan växa sig stark inom ramen för en politiskt auktoritär ordning. Utmärkande är frånvaron av föreningsfrihet, yttrandefrihet, rättsstat och legitim opposition. Utan inslag av politisk liberalism saknas motinstanser – inte bara till staten och kommunistpartiet utan också till marknadskrafterna.

Den andra lärdomen gäller det allmänna talet om socialdemokrati och socialliberalism som en principlös kompromiss mellan kapitalism och socialism. Den sortens karaktäristik bidrar i våra dagar till att reformistiskt och pluralistiskt sinnade partier anklagas för att inte vara fundamentalistiskt renläriga.

Kritiken kommer från aktörer som i Mats Lindbergs mening tänker uteslutande hegemoniskt och gör en dygd av att inte vara pluralistiskt sinnade.

Demokratisk reformism i den mening som mejslades fram i västvärlden under de femtio åren mellan 1930 och 1980 präglas inte alls av håglöshet utan företräder ett eget förhållningssätt. Att vara inriktad på att politiskt bearbeta intressekonflikter förutsätter i allra högsta grad insikt om grundläggande motsättningar.

Innebörden av detta framgår om vi tänker oss partierna i en demokrati som inbegripna i ett tvåfrontskrig. Från ena hållet ifrågasätter ett populistiskt och från det andra hållet ett teknokratiskt intresse värdet av partipolitisk bearbetning.

Från det populistiska hållet angrips reformistiskt och pluralistiskt sinnade politiker för att vara alltför beroende av olika former av sakkunskap. Från det teknokratiska hållet ifrågasätts partiernas politiska bearbetning för att ta alltför stor hänsyn till folkopinionen. Konsten är att kunna stå emot båda dessa olika uttryck för idén om politik som alternativlöshet.

Den tredje lärdomen är också en variation på temat politisk bearbetning. Vad jag tänker på är tendensen att överlåta problemformuleringen till dem som hegemoniskt mot varandra ställer nationalism och internationalism.

En total och fundamentalistisk nationalism i fråga om handel, migration och mänskliga rättigheter ställs alltför ofta oförmedlat mot en lika total och fundamental internationalism.

Inslaget av nationellt självbestämmande framställs som problemet, inte som lösningen på uppgiften att fredligt organisera den globala samlevnaden.

Så tillåter sig inte en reformist och pluralist att resonera när det gäller höger och vänster. Inomstatligt anser vederbörande blandekonomi och välfärdsstat vara lösningen. Spänningen upphävs inte därigenom. Poängen är att den kan hanteras.

Motsvarande grundtanke behöver vi tillämpa också för den vertikala avvägningen mellan nationalism och internationalism. Även där måste vi befria oss från den auktoritära och hegemoniska idén om att det inte går att politiskt bearbeta motstående intressen. Också där behöver spetsen vara riktad mot alla frihetsförkvävande förhållningssätt.

Sverker Gustavsson